

Septemba 2022

Kupunguza Madhara ya Tumbaku katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara

Kwa ulinganisho wa kimataifa, kiwango cha uvutaji sigara ni kidogo katika bara zima la Afrika. Hata hivyo ifikapo mwaka 2025, Shirika la Afya Duniani (WHO) linakadiria kuwa jumla ya watumiaji wa tumbaku barani Afrika itaongezeka hadi milioni 62, kati yao milioni 51 watakuwa wakivuta tumbaku inayoweza kuwaka. Fursa za kupunguza mzigo wa magonjwa yasiyoambukiza, mateso na vifo vya mapema vinavyotolewa na upunguzaji wa madhara ya tumbaku (THR) ni kubwa kwa hiyo. Bidhaa salama za nikotini zinazofaa, zinazoweza kufikiwa na za bei nafuu (SNP), zikiungwa mkono na udhibiti wa bidhaa, zinaweza kusaidia kuunda Afrika isiyo na uvutaji sigara, tofauti na afua nyingi za kudhibiti tumbaku, hii inaweza kufikiwa kwa gharama ndogo kwa serikali. Hii inafanya THR kufaa zaidi kwa nchi zenye kipato cha chini na cha kati (LMIC) zilizo na rasilimali, kama vile zile za Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara ambazo ndizo lengo la Waraka huu wa Muhtasari.

Muktadha wa kiuchumi

Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara inajumuisha nchi 48 ambazo ni makazi ya takriban watu 1.14b. Inatofautiana kijiografia na kiuchumi na inajivunia baadhi ya maliasili tajiri zaidi duniani. Pato la Taifa (GDP) la kanda lilikadiriwa kuwa dola za Marekani trilioni 1.705 mwaka 2020,ⁱ huku Nigeria na Afrika Kusini zikiwa nchi zenye uchumi mkubwa. Nchi tatu maskini zaidi duniani ziko hapa pia: Burundi (GDP per capita US\$239), Somalia (US\$438) na Msumbiji (US\$448).ⁱⁱ

Jukumu la kiuchumi la tumbaku

Mwaka wa 1995, Zimbabwe na Malawi ndizo nchi pekee zilizokuza majani ya tumbaku barani Afrika, lakini tangu wakati huo, nchi nyingine nyingi zimeongeza uzalishaji kwa kiasi kikubwa. Hadi mwaka 2012, wazalishaji wakubwa wa majani ya tumbaku walikuwa Zimbabwe (25.9% ya pato la Afrika), Zambia (16.4%), Tanzania (14.4%), Malawi (13.3%) na Msumbiji (12.9%).ⁱⁱⁱ Mnamo mwaka wa 2018, Afrika ilizalisha tani 722,187 za majani ya tumbaku, ambayo ni sawa na 11.4% ya jumla ya uzalishaji wa kimataifa, huku Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara ikiwa ndio chanzo kikuu (karibu 90%).

Tumbaku ni chanzo muhimu cha mapato: kwa mfano, mwaka 2018, Malawi iliua nje majani ya tumbaku yenye thamani ya dola za Marekani milioni 529, ikiwa ni asilimia 8.5 ya Pato la Taifa mwaka huo. Juhudi mbalimbali zinaendelea ili kuhimiza mabadiliko kutoka katika ukuzaji wa tumbaku kwenda kwa mazao mengine ya kilimo.

Tumbaku barani Afrika

Kuna historia ndefu ya utumiaji wa tumbaku katika eneo hili tangu kuanzishwa kwake na Waturuki, Wareno na Wafaransa katika karne ya 16 na 17. Bidhaa mbalimbali za tumbaku hutumiwa ikiwa ni pamoja na sigara za viwandani, tumbaku inayoweza kutafuna, ugoro kwa kuvuta pumzi ya puani, na sigara za kukunjwa kwa mkono ambazo mara nyingi huzalishwa nchini na watengenezaji wadogo wa ndani.

Baadhi ya wazalishaji wadogo wa sigara nchini ni pamoja na Smoky Treats nchini Afrika Kusini, Kampuni ya Mashariki nchini Misri, Kampuni ya Afra Tobacco na Sigara nchini Sudan na Nyasa Manufacturing Limited ya Malawi. Watengenezaji wakubwa wa sigara wanaofanya kazi katika eneo hili ni pamoja na Gold Leaf Tobacco, British America Tobacco, Phillip Morris International na JTI.

Jani la tumbaku pia limesisitizwa sana katika baadhi ya jamii ambapo hutolewa kama zawadi wakati wa sherehe za kitamaduni kama vile harusi. Kwa kuongeza, inaweza kutumika kwa madhumuni ya dawa kwa mfano, kuvaa majeraha na kama anesthetic kwa maumivu ya meno.^{iv}

Uvutaji sigara

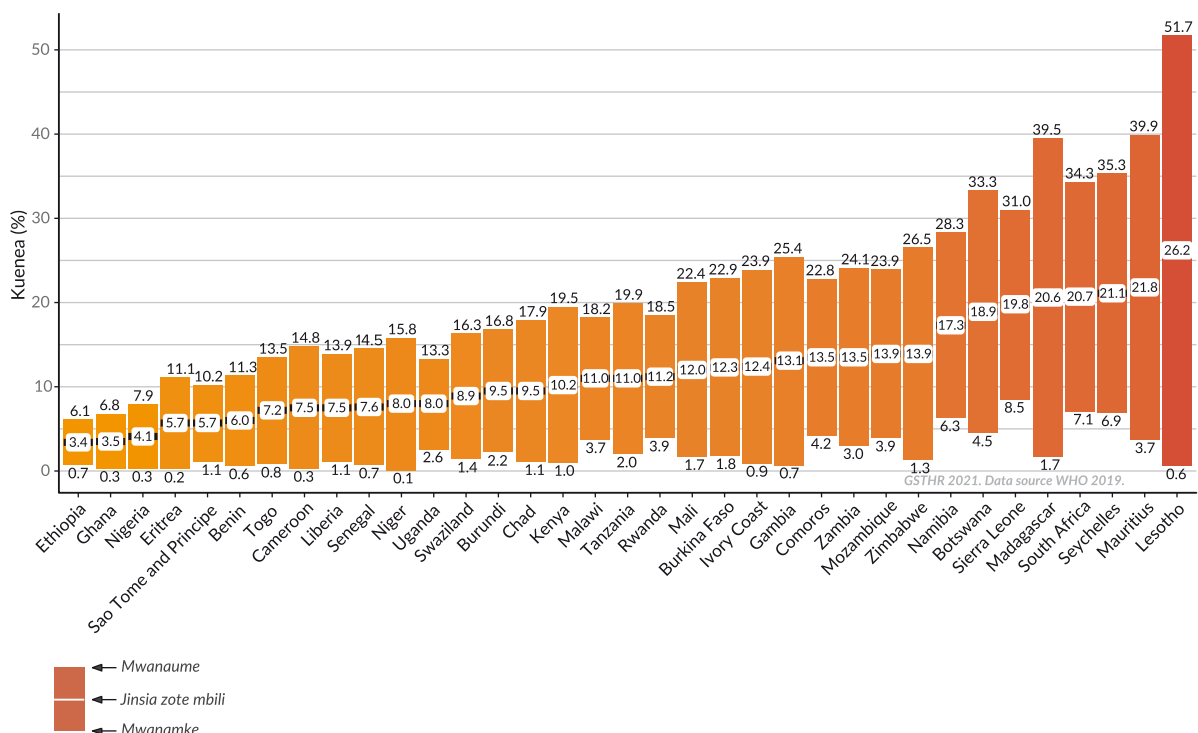
Kwa ujumla viwango vya uvutaji sigara barani Afrika ni vya chini kwa kulinganisha na kimataifa, huku kukiwa na kiwango cha maambukizi ya 8.4% katika bara zima. Hata hivyo, eneo hilo ni mojawapo ya mawili tu duniani ambapo WHO inakadiriya ongezeko la idadi kamili ya wavutaji sigara, kutokana na ongezeko la watu.^v

Idadi inayokadiriwa ya watu wanaofariki kila mwaka kutokana na uvutaji wa tumbaku mkoani humo ni 205,857, ikiwa ni asilimia 2.3 ya vifo vyote.^{vi}

Kuna viwango vingi vya uvutaji wa sigara kwa watu wazima vinavyoanzia 3.4% nchini Ethiopia hadi 26.2% nchini Lesotho (tazama mchoro) lakini inapaswa kuzingatiwa kuwa uchoraji wa ramani ya matumizi ya tumbaku na bidhaa za nikotini ni ngumu.

Uvutaji sigara kwa kiasi kikubwa ni tabia ya wanaume na kuna tofauti kubwa katika viwango vya uvutaji sigara kati ya wanaume na wanawake. Lesotho ina moja ya viwango vya juu zaidi vya uvutaji wa wanaume kwa watu wazima duniani kwa 52%, ikilinganishwa na chini ya 1% kwa wanawake.^{vii} Nchi nyingine zenye tofauti kubwa za kijinsia ni pamoja na Madagaska (39.5% m, 1.7% f), Mauritius (39.9% m, 3.7% f), na Afrika Kusini (34.3% m, 7.1% f).

Uvutaji wa sasa wa tumbaku katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara Ujumla wa kuenea kwa watu wazima na tofauti kati ya wanaume na wanawake

Gharama ya pakiti ya sigara ya vijiti 20 inaanzia dola 1 hadi 5 katika nchi 15 za Afrika Magharibi.^{viii}

Udhibiti wa tumbaku

Nchi tano kati ya 48 katika kanda (Eritrea, Malawi, Msumbiji, Somalia na Sudan) hazijaridhia Mkataba wa Mfumo wa WHO wa Kudhibiti Tumbaku.

WHO inakuza mpango wa kudhibiti tumbaku wa MPOWER, herufi ya kwanza ambayo inahusu Ufuatiliaji, na mojawapo ya malengo yake ni kukusanya taarifa za kisasa kuhusu matumizi ya tumbaku na bidhaa zinazohusiana. Hii ni kazi ngumu sana kwa nchi nyingi za Kiafrika kutokana na gharama, na kipimo cha matumizi ya SNP ni karibu kutokuwepo. Hakika, data ya uchunguzi juu ya matumizi ya bidhaa za kielektroniki za nikotini zinapatikana kwa Uganda pekee.

Upatikanaji na hali ya kisheria ya bidhaa salama za nikotini

Kuna ukosefu mkubwa wa habari kuhusu upatikanaji wa SNP kwenye soko, isipokuwa katika kesi ya tiba ya uingizwaji ya nikotini (NRT). NRT inauzwa katika nchi 18 na haijauzwa katika nchi 25, na hakuna taarifa inayopatikana kwa nchi tano.

Hakuna sheria mahususi kuhusu matumizi na uuzaji wa bidhaa salama za nikotini katika nchi nyingi za eneo hili.

Uuzaji wa snus unaruhusiwa katika nchi 22, wakati hakuna sheria maalum kwa 26.

Kwa bidhaa za nikotini (sigara za kielektroniki), hakuna sheria maalum kwa nchi 38, zinaruhusiwa chini ya sheria katika nchi tano na uuzaji ni marufuku katika tano. Nchini Ethiopia, Uganda, Gambia, Shelisheli na Mauritius, sigara za kielektroniki ni halali kutumia lakini ni haramu kuziuzua^{ix} ingawa mnamo 2019 serikali ya Ushelisheli ilitangaza nia yake ya kuondoa marufuku na kudhibiti sigara za kielektroniki.

Katika kesi ya bidhaa za tumbaku yenye joto, hakuna sheria maalum kwa nchi 44, uuzaji unaruhusiwa chini ya sheria katika nchi tatu na marufuku katika moja tu.

Mnamo Oktoba 2020, serikali ya Kenya ilisimamisha uuzaji wa mifuko ya nikotini ya LYFT ili kukagua udhibiti. Tangu wakati huo, wanaharakati wa kupunguza madhara ya tumbaku nchini Kenya wamekuwa wakishinikiza kupigwa marufuku kabisa kwa bidhaa hiyo au idhibitiwe kama bidhaa ya tumbaku (licha ya kutokuwa na tumbaku).

Hali ya kisheria na udhibiti wa bidhaa salama za nikotini

Bidhaa za mvuke za nikotini (sigara za kielektroniki)

Uuzaji unaruhusiwa – 5	Ivory Coast, Nigeria, Senegal, Afrika Kusini, Togo
Imepigwa marufuku – 5	Ethiopia, Gambia, Mauritius, Seychelles, Uganda
Hakuna sheria maalum – 38	Angola, Burundi, Benin, Burkina Faso, Botswana, Jamhuri ya Afrika ya Kati, Kamerun, Chad, Kongo, Komoro, Cabo Verde, Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, Eritrea, Eswatini, Gabon, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Equatorial Guinea, Kenya, Liberia, Lesotho, Madagascar, Malawi, Mali, Mauritania, Msumbiji, Namibia, Niger, Rwanda, Sao Tome na Principe, Sierra Leone, Somalia, Sudan Kusini, Sudan, Tanzania, Zambia, Zimbabwe

Snus

Uuzaji unaruhusiwa – 22	Angola, Botswana, Eswatini, Ethiopia, Gabon, Ghana, Guinea, Gambia, Ivory Coast, Kenya, Liberia, Lesotho, Mali, Msumbiji, Mauritania, Mauritius, Namibia, Niger, Senegal, Sierra Leone, Somalia, Afrika Kusini
Hakuna sheria maalum – 26	Burundi, Benin, Burkina Faso, Jamhuri ya Afrika ya Kati, Cameroon, Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, Jamhuri ya Kongo, Comoro, Cape Verde, Eritrea, Guinea-Bissau, Equatorial Guinea, Madagascar, Malawi, Nigeria, Rwanda, Sudan, Sudan Kusini, Sao Tomé na Príncipe, Shelisheli, Chad, Togo, Tanzania, Uganda, Zambia, Zimbabwe

Bidhaa za Tumbaku za Joto

Uuzaji unaruhusiwa – 3	Senegal, Shelisheli, Afrika Kusini
Imepigwa marufuku – 1	Ethiopia
Hakuna sheria maalum – 44	Angola, Burundi, Benin, Burkina Faso, Botswana, Jamhuri ya Afrika ya Kati, Ivory Coast, Kamerun, Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, Jamhuri ya Kongo, Komoro, Cape Verde, Eritrea, Gabon, Ghana, Guinea, Gambia, Guinea-Bissau, Equatorial Guinea, Kenya, Liberia, Lesotho, Madagascar, Mali, Msumbiji, Mauritania, Mauritius, Malawi, Namibia, Niger, Nigeria, Rwanda, Sudan, Sierra Leone, Somalia, Sudan Kusini, Sao Tomé na Príncipe, Eswatini, Chad, Togo, Tanzania, Uganda, Zambia, Zimbabwe

Kenya ndiyo nchi pekee ambayo imeanzisha ushuru kwa sigara za kielektroniki. Ushuru ni shilingi 3,000 za Kenya (karibu dola 30 za Marekani) kwa kifaa cha nikotini cha kielektroniki na shilingi 2,500 za Kenya kwa katriji^x huku kima cha chini cha mshahara nchini ni dola 125 kwa mwezi.

Baadhi ya wadau nchini Afrika Kusini wamekuwa wakishinikiza kuchukuliwa hatua kali za ushuru ili kuakisi kile kilichotokea nchini Kenya. Mnamo Januari 2022, Hazina ya Kitaifa ilichapisha karatasi ya majadiliano iliyoonyesha pendekezo la kutoza ushuru kwa mifumo ya kielektroniki ya nikotini na isiyo ya nikotini (ENDS) ambayo ilifunguliwa kwa maoni ya umma.^{xi} Rasimu ya mswada wa Udhibiti wa Bidhaa za Tumbaku na Mifumo ya Utoaji wa Kielektroniki inadhibiti sigara za kielektroniki kwa njia sawa na sigara.

Maendeleo na THR

Dhana ya kupunguza madhara ya tumbaku imeanza kukita mizizi katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara kutokana na kuongezeka kwa sauti ya utetezi wa THR.

Kuna vikundi vya utetezi wa kupunguza madhara ya tumbaku nchini Burkina Faso, Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo (DRC), Kenya, Malawi, Nigeria, Afrika Kusini, Uganda na Zambia. Pia kuna kundi mwavuli la Afrika nzima – Campaign for Safer Alternatives.^{xii} Vikundi vya THR katika nchi hizi hutetea upatikanaji na ufikiaji wa bidhaa salama za nikotini huku pia vikisambaza taarifa sahihi za kisayansi kuhusu matumizi ya nikotini.

Kupitia Mpango wake wa Ufadhili wa Kupunguza Madhara ya Tumbaku (THRSP),^{xiii} K•A•C imesaidia watu 35 kutoka eneo hili kutekeleza miradi mbalimbali ya THR. Hizi zimejumuisha filamu ya hali halisi inayochunguza mitazamo ya uvutaji sigara na kupunguza madhara ya tumbaku nchini Malawi, uanzishwaji wa tovuti kadhaa za nchi mahususi za THR zinazotoa taarifa sahihi kuhusu uvutaji sigara na SNP, na utafiti wa kutathmini uwezekano wa kubadili wanawake wanaotumia tumbaku isiyo na moshi. katika maeneo ya vijijini nchini Malawi hadi snus. Wasomi wengine wamefanya tathmini ya sumu ya tumbaku isiyo na moshi ambayo inaweza kusaidia kukoma kwa uvutaji sigara na kutoa mafunzo ya kitaalamu kwa mabingwa wa kupunguza madhara ya tumbaku katika mojawapo ya vitongoji duni vya Nairobi.

Vikwazo kwa kupitishwa na utekelezaji wa THR katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara

Licha ya kupiga hatua, kuna vikwazo kadhaa vinavyoathiri kupitishwa na utekelezaji wa kupunguza madhara ya tumbaku katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara.

Ukosefu wa SNP ya bei nafuu, inayokubalika na inayofaa. Upatikanaji na ufikiaji wa bidhaa salama za nikotini kama sigara za kielektroniki, HTP na NRT bado ni duni katika LMIC nyingi. Zinapopatikana, ugavi wa bidhaa ni mdogo na bei yake ni ya juu sana kwa mvutaji wa wastani.

Mifumo dhaifu ya afya. Kwa sababu ya ufadhili wa chini na kupuuzwa, baadhi ya serikali haziwezi kukidhi mahitaji ya kimsingi ya mfumo bora wa afya.^{xiv} Kwa hiyo, wavutaji sigara wana ugumu wa kupata usaidizi wa kuacha kuvuta sigara, ikiwa ni pamoja na NRT. Kwa kuongeza, bidhaa za NRT zinaweza kuwa ghali au, mara nyingi, hazipo. Watu walio na matatizo ya afya ya akili na masuala ya matumizi ya madawa ya kulevya wana uwezekano wa kuwa wavutaji sigara sana.^{xv} Hata hivyo, sera za kitaifa za afya ya akili katika nchi nyingi katika kanda hazishughulikii moja kwa moja uvutaji sigara katika makundi haya.

Kuegemea uanzishwaji wa kimataifa wa afya na habari potofu. Kwa sababu nchi nyingi barani Afrika zina rasilimali chache za kifedha na/au hazina utashi endelevu wa kisiasa wa kufanya vinginevyo, kuna utegemezi mkubwa wa mapendekezo ya WHO. Serikali mara nyingi hupuuza sayansi na ushahidi. Kwa mfano, Uganda, Mauritius, Seychelles na Ethiopia zote zilihakikisha kupiga marufuku uuzaji wa sigara za kielektroniki, kama ilivyoshauriwa na WHO, bila kushauriana na watumiaji au kuchunguza athari zinazoweza kama za sera kama hiyo.

Taarifa potofu zilizoenea na za kimakusudi kuhusu kupunguzwa kwa hatari ya bidhaa za nikotini zinasukumwa na mashirika katika eneo hilo yanayofadhiliwa na Shirika lisilo la kiserikali la Campaign for Tobacco Free Kids (CTFK) lenye makao yake makuu nchini Marekani, ambalo ni mnufaika wa pesa kutoka kwa Bloomberg Philanthropies ambayo inafadhili sehemu kubwa ya kazi ya WHO ya kudhibiti tumbaku.^{xvi}^{xvii} Mtandao wa Kupambana na Tumbaku Botswana, Baraza la Kitaifa Dhidi ya Uvutaji Sigara nchini Afrika Kusini, Muungano wa Kudhibiti Tumbaku wa Kenya na Jumuiya ya Kansa ya Mathiwas Wondu Ye-Ethiopia zote ni wanufaika wa CTFK ambao wamegeuza vita dhidi ya uvutaji sigara kuwa vita dhidi ya nikotini.

Ukosefu wa ufahamu wa THR. Wateja wengi, taasisi za afya na serikali katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara hawajui kuhusu upunguzaji wa madhara ya tumbaku. Ukosefu huu wa maarifa unamaanisha kuwa watumiaji na washikadau mara nyingi hufanya maamuzi bila kujua kuhusu afya ya kibinafsi na ya umma.

Fursa na changamoto kwa mustakabali wa THR katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara

Nchi nyingi za Kiafrika zina rasilimali chache tu – ikiwa zipo – za kudhibiti tumbaku. Lakini kupunguza madhara ya tumbaku ni afua ya gharama ya chini kwa serikali kwani gharama za utafiti na maendeleo zinabebwa na watengenezaji na gharama za ununuzi hulipwa na watumiaji. Kwa kuongeza, pamoja na kuwasaidia wavutaji sigara kuwa na sigara, SNP ina uwezo wa kuzuia uvutaji wa sigara katika nafasi ya kwanza.

Maendeleo barani Afrika yanatatizwa na taarifa potofu kuhusu SNP na WHO, mashirika ya ukoloni mamboleo yanayosukuma suluhisho la udhibiti wa tumbaku 'Magharibi',^{xviii} na makampuni ya tumbaku kupuuza kuendeleza na kuuza bidhaa zinazofaa. SNP kama vile bidhaa za sigara za kielektroniki na bidhaa

za tumbaku inayopashwa joto zimeundwa hasa, na zinaweza kumudu, wavutaji sigara katika nchi zenye mapato ya juu na vikundi tajiri zaidi katika LMIC. Kampuni za tumbaku zimezingatia kidogo mahitaji ya wavutaji sigara wengi wanaoishi katika LMIC ili kuwasaidia kuhama na kutumia bidhaa salama.

Swali ni je, ni bidhaa zipi za THR zinazofaa, zinazofikika, nafuu na zinazokubalika kwa nchi za Kiafrika? Kuna haja ya kuwa na anuwai ya SNP inayopatikana.

Moja ya fursa hutokea kutokana na ukweli kwamba tumbaku isiyo na moshi imetumika katika bara kwa karne nyingi. Hii inapendekeza kwamba bidhaa za mdomo zenye hatari kidogo (snus na mifuko ya nikotini) zinaweza kuchukua jukumu muhimu. Mifuko ya snus na nikotini ni ya teknolojia ya chini, rahisi kutumia, haihitaji umeme, ni ya bei nafuu na ya kirafiki. Snus ya mtindo wa Kiswidi inaweza kutengenezwa kwa tumbaku inayokuzwa nchini. Kwa hivyo Snus inaweza kuzalisha mapato kwa wakulima wadogo wa tumbaku ambao vinginevyo wanakabiliwa na siku zijazo zisizo na uhakika, wakati huo huo ikiwapa watumiaji njia mbadala ya kumudu nafuu na salama zaidi kwa bidhaa za kitamaduni zisizo na moshi. Ni kampuni moja tu katika eneo hili ambayo hadi sasa imebadilisha bidhaa zake kwa kutoa mifuko ya nikotini ya mdomo. Pochi za LYFT (zinazouzwa na BAT) zilipatikana nchini Kenya hadi mauzo yaliposimamishwa mnamo 2020.

Tukiangalia siku za usoni, mbinu ya kupunguza uvutaji sigara inayojumuisha anuwai ya bidhaa za THR itatoa serikali katika eneo zana za kuboresha kwa kiasi kikubwa matokeo ya afya kwa gharama ndogo. Serikali zinapaswa kudhibiti SNP ipasavyo, kuhakikisha kuwa bidhaa za tumbaku zenye hatari zaidi daima hazina mvuto wa kiuchumi.

Kwa habari zaidi kuhusu kazi ya Global State of Tobacco Harm Reduction , au hoja zilizotolewa katika Karatasi hii ya Muhtasari ya GSTHR, tafadhali wasiliana na info@gsthr.org

*Kuhusu sisi: **Knowledge•Action•Change** (K•A•C) inakuza kupunguza madhara kama mkakati muhimu wa afya ya umma unaozingatia haki za binadamu. Timu yetu ina zaidi ya miaka arobaini ya uzoefu wa kazi ya kupunguza madhara katika matumizi ya dawa za kulevya, VVU, kuvuta sigara, afya ya ngono na magereza. K•A•C inaendesha **Global State of Tobacco Harm Reduction** (GSTHR) ambayo inaonyesha maendeleo ya kupunguza madhara ya tumbaku na matumizi, upatikanaji na majibu ya udhibiti kwa bidhaa salama za nikotini, pamoja na kuenea kwa uvutaji sigara na vifo vinavyohusiana, katika zaidi ya nchi na maeneo 200 duniani kote. Kwa machapisho yote na data ya moja kwa moja, tembelea <https://gsthr.org>*

*Ufadhili wetu: Mradi wa GSTHR unatolewa kwa usaidizi wa ruzuku kutoka kwa **Foundation for a Smoke Free World**, shirika lisilo la faida la Marekani 501(c)(3) ambalo, kwa mujibu wa sheria za Marekani, lazima lifanye kazi bila ya wafadhili wake. Mradi na matokeo yake, chini ya masharti ya makubaliano ya ruzuku, ni huru kihari kutoka kwa Foundation.*

-
- ⁱ World Bank. (2022). GDP (current US\$) Sub-Saharan Africa. Retrieved March 4, 2022, from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ZG>
 - ⁱⁱ World Bank. (2022). GDP per capita (current US\$). Retrieved March 4, 2022, from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&start=1960&view=chart>
 - ⁱⁱⁱ World Health Organization. (2021). Status of Tobacco Production and Trade in Africa. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240020009>
 - ^{iv} Duvall, C. S. (2017). Cannabis and Tobacco in Precolonial and Colonial Africa. Oxford Research Encyclopedia of African History. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277734.013.44>
 - ^v World Health Organization. (2021). WHO global report on trends in prevalence of tobacco use 2000-2025, fourth edition. P.24. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240039322>
 - ^{vi} Drope, J., Schluger, N., Cahn, Z., Drope, J., Hamill, S., Islami, F., Liber, A. C., Nargis, N., & Stoklosa, M. (2018). The Tobacco Atlas (6th ed.). American Cancer Society and Vital Strategies. <https://tobaccoatlas.org/>
 - ^{vii} Knowledge Action Change. (2021). Global State of Tobacco Harm Reduction. Tobacco smoking in Lesotho. <https://gsthr.org/countries/profile/lso/1/>

- viii Statista. (2021). *Price of a pack of cigarettes in West Africa between 2008 and 2018, by country*. <https://www.statista.com/statistics/1280085/price-of-a-pack-of-cigarettes-by-country/>
- ix The Indian Express. (2019). *E-cigarettes: Here is the legal stand other countries have taken on vaping*. <https://indianexpress.com/article/world/ecigarette-laws-vaping-ban-global-5776433/>
- x The University of the Witwatersrand, Johannesburg. (2020). *Many countries regulate e-cigarettes. South Africa should too*. <https://www.wits.ac.za/news/latest-news/opinion/2020/2020-01/many-countries-regulate-e-cigarettes-south-africa-should-too.html>
- xi BusinessTech. (2022). *New vaping rules and taxes planned for South Africa*. <https://businesstech.co.za/news/lifestyle/548328/new-vaping-rules-and-taxes-planned-for-south-africa/>
- xii Campaign for Safer Alternatives (CASA). <https://safer-alternatives.org/>
- xiii Tobacco Harm Reduction Scholarship Programme (THRSP). <https://thrsp.net/>
- xiv Oleribe, O. E., Momoh, J., Uzochukwu, B. S., Mbofana, F., Adebisi, A., Barbera, T., Williams, R., & Taylor Robinson, S. D. (2019). Identifying Key Challenges Facing Healthcare Systems in Africa And Potential Solutions. *International Journal of General Medicine*, Volume 12, 395–403. <https://doi.org/10.2147/ijgm.s223882>
- xv National Institute on Drug Abuse. (2020). Tobacco, Nicotine, and E-Cigarettes Research Report: *Do people with mental illness and substance use disorders use tobacco more often?* <https://www.drugabuse.gov/publications/research-reports/tobacco-nicotine-e-cigarettes/do-people-mental-illness-substance-use-disorders-use-tobacco-more-often>
- xvi Knowledge Action Change. (2020). Global State of Tobacco Harm Reduction. *Burning Issues*. Chapter 5, Project Fear: the war against nicotine. <https://gsth.org/reports/burning-issues-2020/chapter-5/> <https://gsth.org/reports/burning-issues-2020/chapter-5/>
- xvii Knowledge Action Change. (2021). Global State of Tobacco Harm Reduction. GSTHR Briefing Paper: *Fighting the Last War: the WHO and International Tobacco Control*. <https://gsth.org/briefing-papers/fighting-the-last-war-the-who-and-international-tobacco-control/>
- xviii Knowledge Action Change. (2020). Global State of Tobacco Harm Reduction. *Burning Issues*. Chapter 5, Project Fear: the war against nicotine. <https://gsth.org/reports/burning-issues-2020/chapter-5/>